

Hâfız Osman'ın sülüs-nesih kütâsı (İÜ Ktp., AY, nr. 6469)

yazı irileşir ve “celî sülüs” adını alır. Tabii ölçüsü ile celîsi arasında kalan şekline “tokça sülüs”, 3-4 milimetreden daha küçük kalemle yazıldığında “hafî sülüs” diye isimlendirilmiştir. Celî sülüs Türk ve İranlı hattatlar elinde daha yavaş bir gelişme göstermiştir. İran’da Yâkût el-Müstâ’sımî’nin sülüs kaideleri celîye uygulanmış, fakat dikkate değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Özellikle Timurlular zamanında Gıyâseddin Baysungur, Ali Rızâ-yî Abbâsî gibi hattatlar varısıyla celî sülüste önemli gelişme kaydedilmiştir. Celî Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları zamanında Selçuklu celî sülüsü adıyla yeni bir karakter kazanmış, Osmanlı celî ekolüne zemin hazırlamıştır. Osmanlı celî sülüs ekolünün Fâtih Sultan Mehmed zamanında Yahyâ-yî Rûmî ve Ali b. Yahyâ Sûfî ile temeli atılmış, Ahmed Şemseddin Karahisârî ve talebesi Hasan Çelebi ile gelişerek Mustafa Râkım’la celî yazı en güzel nisbet ve âhenge ulaşmıştır (bk. CELÎ). Celî veya sülüs harflerinin birbirine bağlanarak yazılan şekline “müselse”, karşılıklı yazılan biçimine “müsenâ” veya “aynalı yazı” denilmiş, özellikle Osmanlı ekolünde bu alanda yüksek sanat değeri taşıyan çok başarılı eserler verilmiştir.

İslâm yazılarının kaynağı kabul edilen sülüsten tevkî’ ve nesih yazı, tevkî’den de rikâ’ yazının ortaya çıkarılmış olduğu ileri sürülmüştür (Müstakimzâde, s. 612). Hat

risâlelerinde, “Nesih sülüse tâbidir. Kalem ağız genişliği sülüsün üçte biri kadardır. Sülüsün üçte ikisini neshetmiş, üçte biriyle sülüse uymuştur” şeklinde bilgiler yer almaktadır. Aklâm-ı sitte içinde temel özellikleri sebebiyle sülüs ve nesih bir grup oluşturmuş, genellikle sanat değeri yüksek kıta, murakka’, levha ve mushaf yazımında beraber kullanılmıştır. Gerek sülüs gerekse celîsi emek ve pek çok tasarımla yazıldığı için günlük hayatta, resmî işlerde kullanılmamış, genellikle önemi vurgulanmak istenen sözlerin yazımında, beyit ve kitap başlıklarında, güzel yazı albümlerinde, Kur’an kitâbetinde, sülüs celîsi levhalarda, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde XVIII. yüzyıla kadar her türlü kitâbelerde çok yaygın biçimde kullanılmış, daha sonra yerini celî ta’lik yazıya bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 10-12; Kalkaşendî, *Şubhu’l-a’sâ*, III, 11-13, 58; Abdurrahman b. Yûsuf İbnü’s-Sâyiğ, *Tuhfetü üli’l-elbâb fi şinâ’ati’l-hağ ve’l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâcî), Tunus 1967, s. 96; Taşköprizâde, *Mevzûâtü’l-ulûm*, I, 126; Keşfü’z-zûn, I, 710-711; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 611, 612, 613, 618; Mustafa Hilmi, *Mizânü’l-hat*, İstanbul 1986, s. 14-15, 53; C. Zeydân, *Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Mugâmir), İstanbul 1329, III, 100-102; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (haz. Uğur Derman), Ankara 1972, I, 90, 92; a.m.lf., *Eski Yazıların Okuma Anahtarı*, İstanbul 1974, s. 50-52; Mehmed b. Tâceddin, *Hat Risâlesi*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K 450, vr. 6^p, 7^a; Nihad M. Çetin, “İslâm Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi”, *İslâm Kültür Mirâsında Hat San’atı* (haz. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 20-24; B. Moritz, “Arabistan [Yazı, Arap yazısı]”, *İA*, I, 498.

MUHİTTİN SERİN

SÜMÂME b. EŞRES

(ثمامة بن أشرس)

Ebû Ma’n Sümâme b. Eşres
en-Nümeyrî el-Basrî el-Bağdâdî
(ö. 213/828)

Bağdat Mu’tezilesi’nin
önemli şahsiyetlerinden biri.

Büyük ihtimalle Basra’da doğdu. Birçok kaynakta onun Basralı olduğuna ve Benî Nümeyr kabilesine mensup olduğuna işaret edilmekte, Abdülkâhir el-Bağdâdî ise adı geçen kabilenin kökleri arasında yer aldığını belirtmektedir (*el-Farğ beyne’l-fırak*, s. 157). Sümâme’nin Hârûnürreşid ve Me’mûn dönemlerine yetiştiği, Bağdat’ta yaşadığı, Bişr b. Mu’temir ve Ebû’l-Hüzeyl el-Allâf’ın talebesi olduğu kaydedilmektedir (İbnü’n-Nedîm, s. 208; İbnü’l-Murtazâ,

s. 62, 64). En başarılı öğrencilerinden sayılan Câhiz’den başka kendisinden kimlerin faydalandığı bilinmemektedir. Muhtemelen Bermekiler’le olan ilişkisi yüzünden 186 (802) yılında Hârûnürreşid tarafından hapsedilen Sümâme daha sonra halifenin meclislerine devam etti, Me’mûn’un hocası ve danışmanı konumuna yükseldi. Halife onu vezirlik rütbesiyle taltif etmek istediye de yazdığı bir mektupla bu görevi kabul edemeyeceğini bildirdi ve Ahmed b. Ebû Hâlid ile Yahyâ b. Eksem gibi kişileri tavsiye etti (İbnü’n-Nedîm, s. 207-208). Sümâme’nin, Halife Me’mûn döneminde halku’l-Kur’ân konusunda sorguya çekilen âlimlerden muhaddis Ahmed b. Nasr el-Huzâî’nin öldürülmesi hususunda Me’mûn’u tahrik ettiği, bu sebeple Vâsiğ-Billâh döneminde (842-847) Safâ ile Merve arasında Ahmed b. Nasr’ın kabilesine mensup kişiler tarafından öldürüldüğü ve cesedinin Kâbe’nin dışında bırakılarak yırtıcı kuşlara yem olduğu şeklinde bir rivayet mevcutsa da (Abdülkâhir el-Bağdâdî, s. 159-160) bu rivayet muteber sayılmamıştır. Sümâme çoğunluğun kabulüne göre 213 (828) yılında vefat etti. Bu tarihten sonra kaynaklarda onunla ilgili bir olay zikredilmemekte ve özellikle Mu’tasım-Billâh ve Vâsiğ-Billâh devirlerindeki olaylarda ismi geçmemektedir (İlhan, sy. 5 [1989], s. 49-50).

Me’mûn’un 218 (833) yılında çıkardığı bir emirnameyle herkesi Mu’tezile’nin temel görüşlerinden olan Kur’an’ın mahlûk olduğu düşüncesini benimsemeye zorlamasında, ayrıca hutbelerde Muâviye’ye lânet okunması şeklindeki düşüncesinde Sümâme’nin etkili olduğu kabul edilir (İbnü’l-Murtazâ, s. 64-65). Yaşadığı dönemde kelâm ve fıkın yanı sıra diğer İslâmî ilimlerde de zengin birikime sahip bulunduğu kaydedilen Sümâme hâfızası, zekâsı ve Arapça’yı güzel kullanması gibi özellikleriyle devrinin seçkin kişileri tarafından takdirle karşılanmıştır. Zehebi’nin onu Mu’tezile’nin ileri gelenlerinden ve dalâlete çağrıda bulunanların öncülerinden diye nitelendirmesi (*Mizânü’l-fîtidâl*, II, 94), Şehristânî’nin dine karşı alaycı, ayrıca zayıf karakterli olduğu şeklindeki ifadesi (*el-Milel*, I, 70-71), Bağdâdî’nin, görüşlerini anlatıktan sonra tarihçilerin ahlâk dışı garip düşüncelerden bahsettiğini söylemesi (*el-Farğ beyne’l-fırak*, s. 157-159) muhaliflerinin onun hakkında gerçekçi davranmadığı izlenimini uyandırmakta, kendisine atfedilen bazı aşağılayıcı düşüncelerin gerçekle bağdaşmadığı anlaşılmaktadır. Onun sâdik bir Mu’tezilî olduğu Hayyât tarafından ortaya konulmuştur (*el-İntişâr*, s. 86-

88, 127, 133-134, 171-172). Arap dili âlimi ve müfessir Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın Halife Me'mûn'la tanışmasını sağlayan Sümâme'nin Ferrâ hakkındaki sözleri, her ikisinin çeşitli ilimlere vukufunu ve şahsiyetlerini belirtmesi bakımından önemlidir (*DİA*, XII, 407).

Mu'tezile'nin Sümâmiyye kolunun kurucusu olan Sümâme b. Eşres'in kaleme aldığı eserler günümüze ulaşmadığı için görüşleri daha çok Sünnî kaynaklarından tesbit edilebilmektedir. Ona göre mütevellid fiillerin (yumruk vurulunca camın kırılması gibi vasıtalı fiiller) fâili yoktur; bu tür fiilleri bir fâile nisbet etmek ölüye nisbet etmek gibidir. Söz konusu fiiller Allah'a da izâfe edilemez, çünkü Allah bu durumda kötü fiillerin fâili olur. İnsana ait fiil iradeden ibaret olup diğerleri mütevellid durumdadır. İlahî gerçeğe ulaşamayan kimseler, aynı durumda bulunan Ehl-i kitap, dinen mükellef sayılmayan şursuz canlılar ve müminlerin çocukları âhirette toprak olacaktır. Çünkü bunların ne sorumlulukları ne de iman ve amelleri vardır. İstîtâat, fiili meydana getirecek organların sağlıklı olması demek olup insanda fiilden önce mevcuttur. Âlem Allah'ın tabiatı icabı bir fiildir. Bu görüş filozofların "icâb bi'z-zât" düşüncesinin aynı olup âlemin kadim olmasını gerektirir. Sümâme hüsün ve kubuh meselesinde Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştir (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, s. 157-160; İsferyânî, s. 79-81; Neseî, I, 80, 229, 261; II, 543, 681; Şehristânî, I, 70-71). Ancak onun bu düşünceleri ve diğer görüşlerinin, Bağdat'ta bir Mu'tezilî kelâmcısı iken ilhâdî yüzünden bu mezhepten dışlanan ve Râfizîler'e katılan İbnü'r-Râvendî tarafından nakledildiği düşünülmektedir. Bu sebeple Hayyât, Sümâme'ye atfedilen görüşlerin ona ait olmadığı kanaatini taşımaktadır (*el-İntisâr*, s. 86-88, 127, 133-134, 171-172; krş. İlhan, sy. 5 [1989], s. 53-56). Nübüvvetin kanıtlanması konusunda diğerlerinden daha önemli sayılan akli mûcizenin ilk defa Sümâme b. Eşres, öğrencisi Câhiz ve Ali b. Rabben et-Taberî tarafından kullanıldığı bilinmektedir (*DİA*, XXXIII, 284). Sümâme b. Eşres'in kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *Kitâbü'l-Hüccce, el-Huşûş ve'l-'umûm fi'l-va'id, Kitâbü'l-Ma'ârif, Kitâb 'alâ cem'i men kâle bi'l-mahlûk, Kitâbü'r-Red 'ale'l-Müşebbihe, Kitâbü'l-Mahlûk 'ale'l-Mücbire, Kitâbü Na'îmi ehli'l-cenne, Kitâbü's-Sünen* (İbnü'n-Nedîm, s. 208; *Mv.AU*, IV, 844).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "Sümâmiyye" md.; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 301-302; Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât,

el-İntisâr, Kahire 1344/1925, s. 86-88, 127, 133-134, 171-172; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecedüd), s. 207-208; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Farâk beyne'l-fırak*, Beyrut 1977, s. 157-160; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 145-148; İsferyânî, *et-Tebsîr* (Hût), s. 79-81; Neseî, *Tebsîratü'l-edile* (Salamé), I, 80, 229, 261; II, 543, 681; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 70-71; Zehebî, *Mizânü'l-'itidâl* (nşr. Ali M. Muavvaz v.dğr.), Beyrut 1416/1995, II, 94; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 62-67; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 347-348; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, II, 83-84; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Arabî), III, 77, 80, 132, 141, 145, 149-155, 159, 160, 163, 164, 201, 202, 204; Abdürrezzâk M. Eved, *Meusû'atü'l-edyan ve'l-mezâhib*, Beyrut 2000, II, 268-270; Avni İlhan, "Sümâme b. Eşres", *DÜİFD*, sy. 5 (1989), s. 45-59; Yaşar Kutluay, "Sümâme", *İA*, XI, 232; J. van Ess, "Thumâma b. Aşhras", *EI* (İng.), X, 449-450; Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, XII, 407; Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet", a.e., XXXIII, 284; Abdülemîr el-A'sem, "İbn Eşres Ebü Ma'n Sümâme en-Nümeyrî", *Mv.AU*, II, 30-33; Gânim Hâşim, "Sümâme b. Eşres en-Nümeyrî", a.e., IV, 843-844.

☞ MUHAMMED ARUÇI

SÜMÂME b. ÜSÂL

(ثمامة بن أسال)

Ebü Ümâme Sümâme b. Üsâl
b. en-Nu'mân el-Hanefî
(ö. 12/633)

Sahâbî.

Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinin iki emirinden biri olup Hacr (Riyad) şehrinde yaşıyordu. Diğer emir Hevze el-Hanefî ise Hidrime'de oturuyordu. Hz. Peygamber, bu iki emire 7. yılın Muharreminde (Mayıs 628) Selif b. Amr'ı göndererek kendilerini İslâmiyet'e davet etti. Hevze, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra nübüvvet ve iktidarın kendisine geçmesi şartıyla bu daveti kabul edeceğini bildirdi ve teklifi reddedildi. Düşmanca bir tavır içinde bulunduğu anlaşılan Sümâme'nin ne cevap verdiği bilinmemekteyse de kabilesinin Mekke'ye yaptığı ticarî seyahatler veya hac ziyaretleri vesilesiyle Resûlullah'la görüşmüş olabileceği belirtilmektedir. Sümâme, umre için Yemâme'den Mekke'ye giderken Necid civarında muhtemelen Muhammed b. Mesleme kumandasında Kuratâ Seriyesi'ne çıkan askerî birlik tarafından yakalanarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirildi. Hz. Peygamber onu üç gün süreyle mescidin direklerinden birine bağlatarak hapsetti ve kendisine iyi davranılmasını emretti. Evinden ona yiyecekler gönderdi ve üç gün boyunca onu İslâmiyet'e davet etti. Fakat Sümâme buna yanaşmadı ve serbest bırakıldığı takdirde istenen fid-

yeyi vereceğini söyledi. Üç gün sonra fidesiz salverilince gördüğü iyi muameleden dolayı mescidin yakınındaki bir suda yıkanarak müslüman oldu ve Resûlullah'a biat etti; eskiden kendisine çok düşman olduğunu, fakat o andan itibaren onu çok sevdiğini söyledi. Daha sonra umre yapmak için izin istedi, Resûl-i Ekrem'den İslâmî usule göre umre yapmayı öğrendi ve Mekke'ye telbiye getirerek giren ilk müslüman oldu. Onun bu davranışına öfkelenen bazı Kureyşliler kendisini öldürmek istedilerse de diğerleri, ticarî münasebetleri için Kureyş'in Yemâme'ye ihtiyacı bulunduğunu belirterek onun serbest bırakılmasını sağladı. Sümâme ise, "Ben dinlerin en hayırlısına, Muhammed'in dinine uydum. Bundan sonra o izin verinceye kadar size Yemâme'den bir erzak tanesi bile gelmeyecek" diyerek Kureyşliler'i tehdit etti ve memleketine döndü (Buhârî, "Cihâd", 70; Müslim, "Cihâd", 59). Sümâme, Mekke'ye hububat ve yiyecek sevkine engel olunca Mekkeliler, Hz. Peygamber'e mektup yazarak Mekke'de açlık ve sefâletin hüküm sürdüğünü, Sümâme'yi bundan vazgeçirmesini istediler. Resûl-i Ekrem de Sümâme'ye haber gönderip Mekke'ye erzak ve diğer ihtiyaçların sevkini yeniden başlattı.

Hacr valiliğine tayin edilen Sümâme, Hevze el-Hanefî'nin ölümünden sonra (8/629-30) Yemâme hâkimi oldu. Müseylime-tülkezzâb nübüvvette Hz. Muhammed ile ortak olduğunu, İslâm peygamberinin de bunu kabul ettiğini ilân edince Sümâme onun bu iddiasını, ayrıca Hacr'i işgal ettiğini, kendisinin yanındaki müslümanlarla orayı terkettiğini Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber, Furât b. Hayyân'ı Müseylime'nin üzerine gönderdikten süre sonra vefat etti. Müseylime müslümanlara karşı baskıyı arttırdı Sümâme bu defa durumu Hz. Ebû Bekir'e haber verdi ve halifeden yardım gelinceye kadar kabilesindeki müslümanlarla ve Benî Temîm'in yardımlarıyla Müseylime'ye karşı koydu. Hz. Ebû Bekir'in İkrime b. Ebû Cehil ve Şurâhbîl b. Hasene kumandasında Yemâme'ye gönderdiği iki ordu, Sümâme'nin acele edilmemesi yönündeki uyarılarını dikkate almayınca başarı sağlayamadı. O günlerde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Secâh tek peygamberin kendisi olduğunu söyleyerek Müseylime'nin üzerine yürüyünce Sümâme'nin Hacr'e hâkim olacağından korkan Müseylime, Secâh ile anlaşta. Sümâme, Hâlid b. Velid'in Yemâme'ye doğru yola çıktığını duyduğunda Benî Hanîfe mensuplarını toplayarak bir konuşma yap-